

ARTIKELEN

STROMINGEN

In deze rubriek wordt het palet aan theoretische stromingen en vernieuwende benaderingen die ten grondslag liggen aan kwalitatief onderzoek belicht. Redacteur voor deze rubriek zijn Fijje de Boer: fdeboer53@kpnmail.nl en Famke van Lieshout: f.vanlieshout@fontys.nl.

Het kritisch-creatief hermeneutisch data-analyseraamwerk

Analyseren met in plaats van voor participanten

Shaun Cardiff & Famke van Lieshout*

Tijdens onze promotiestudies voerden wij ieder een participatief actieonderzoek (PAR) uit gebaseerd op een kritisch sociaalwetenschappelijk paradigma (Fay, 1987). In onze onderzoeken werden wij geconfronteerd met de vraag hoe we participatie konden doortrekken naar de fase van data-analyse. Participatie betekent het betrekken van en recht doen aan kennis van participanten in het onderzoek en het bijdragen aan hun ontwikkeling als co-onderzoekers. In ons geval waren de participanten verpleegkundigen en leidinggevendenden in de gezondheidszorg. In de literatuur troffen wij echter geen methode aan waarbij co-onderzoekers betrokken worden in het proces van data-analyse. Dat laatste is veelal een activiteit die voorbehouden is aan de onderzoeker. Om trouw te blijven aan het principe van participatie, met de participanten als co-onderzoekers, voelden wij ons genoodzaakt om een toegankelijke methode van kwalitatieve data-analyse te ontwikkelen. Boomer en McCormack (2010) hebben een data-analyse met participanten beschreven gebaseerd op de uitgangspunten samenwerking, inclusie en participatie. Deze uitgangspunten komen overeen met die van participatief actieonderzoek en wij hebben hierop voortgebouwd.

In dit artikel bespreken we eerst de drie filosofische kernprincipes waarop onze analysemethode is gebaseerd. Deze principes zijn hermeneutiek, kritisch zijn en creativiteit. Verder introduceren we het 'kritisch-creatief hermeneutisch data-analyseraamwerk'. Deze analysemethode komt overeen met de thematische data-analysemethode, maar gaat een stap verder. Het is een raamwerk dat de toegan-

* Shaun Cardiff MSc is promovendus en werkt als docent en onderzoeker bij het instituut Verpleegkunde van Fontys Hogescholen te Eindhoven. E-mail: s.cardiff@fontys.nl. Dr. Famke van Lieshout is gepromoveerd en werkt als docent en onderzoeker bij het instituut Verpleegkunde van Fontys Hogescholen te Eindhoven. E-mail: f.vanlieshout@fontys.nl.

kelijkheid om deel te nemen aan de data-analyse voor onderzoeksparticipanten vergroot.

Principes van het kritisch-creatief hermeneutisch data-analyseraamwerk

Hermeneutische principes

De methodologie van PAR gaat onder meer uit van de filosofische traditie van de hermeneutiek, in het bijzonder die van Gadamer (1993). Het perspectief van Gadamer sprak ons aan, omdat daarbinnen een poging wordt ondernomen om de sociale wereld te begrijpen uitgaande van de subjectieve interpretatie van ieder individu alsmede die van de groep. Voor het ontwikkelen van een methode van participatieve data-analyse lieten we ons verder inspireren door Heideggers 'hermeneutic circle' (1962) en Gadamers 'fusion of horizons' (1993).

De hermeneutische cirkel impliceert dat het begrijpen van een 'tekst als geheel' bereikt kan worden door naar de 'individuele delen' te kijken, terwijl het begrijpen van de delen bereikt kan worden door naar het geheel te kijken. Het geheel van de tekst kan dus niet worden begrepen zonder naar de delen te kijken en andersom. Daardoor ontstaat een cirkel van constante beweging tussen de delen en het geheel.

Gadamer stelt dat interpretatie nooit vrij is van vooronderstellingen. Ieder persoon heeft een bepaald referentiekader (horizon), bestaande uit wat we weten, voelen en dat wat we (nog) niet kunnen benoemen. In dialoog met een ander begint men vanuit de eigen horizon, en in dialoog met elkaar wordt deze beproefd, verruimd en vervolgens geïntegreerd in een gezamenlijke horizon, die een meeromvattend interpretatiekader van de betekenis van een tekst kan laten zien. Door anderen, bijvoorbeeld verpleegkundigen en andere professionals in de zorg, te betrekken als co-onderzoekers in de data-analyse kunnen er rijkere referentiekaders ontstaan dan wanneer de onderzoeker die analyse alleen zou uitvoeren.

Ricoeur (1976) is ook een voorstander van het synthetiseren van meerdere interpretaties over de realiteit. Hij geeft aan dat kwalitatief onderzoek niet zozeer geëvalueerd dient te worden op basis van criteria van objectiviteit, maar op basis van criteria van convergentie. Het gaat om de mate waarin perspectieven met elkaar verweven zijn.

Het 'kritische' principe

De dialoog is een belangrijk middel om de 'ontmoeting' tussen onderzoekers en professionals als co-onderzoekers te bevorderen. In ons onderzoek zijn wij uitgegaan van de dialoogprincipes die Habermas heeft ontwikkeld in *The theory of communicative action* (1981). De dialoog biedt een 'open ruimte', die voor iedereen toegankelijk is en die mogelijkheden biedt voor kritische discussie, controversen en debat. Er kunnen individuele interpretaties worden gepresenteerd, beargumentteerd en bekritiseerd. Binnen een dergelijke open ruimte zal men zich echter

bewust moeten zijn van machtsverhoudingen tussen individuen binnen de groep. Het is daarom belangrijk ervoor te zorgen dat elke stem gehoord wordt, zodat niet een bepaalde interpretatie domineert in de dialoog. Iedere deelnemer dient in de gelegenheid te worden gesteld om eigen beweringen in te brengen en om die van zichzelf en van anderen te bekritisieren. Dit kan worden bereikt door te vragen naar verduidelijking en het voorleggen van alternatieve interpretaties, om zo tot gemeenschappelijke betekenissen te komen zonder de ander te proberen te overtuigen van het eigen gelijk.

Een voorwaarde voor het houden van een dergelijke kritische dialoog is dat alle deelnemers deelnemen met de intentie om een situatie beter te willen begrijpen. In de dialoog gaat het om het bereiken van intersubjectieve overeenstemming: de interpretatie wordt door alle deelnemers gedeeld en als adequaat gezien. Boog (2007) omschrijft dit als 'wederzijdse adequaatheid'. Dit vraagt om wederkerig vertrouwen, eerlijkheid, moraliteit en authenticiteit, wat makkelijker gezegd is dan gedaan, zo is ook onze ervaring. Smaling (2008) beaamt dit in zijn afscheidsrede en geeft weer dat deelnemers tijdens een kritische dialoog kunnen doorschieten naar competitie, met aftroeven en exclusie als gevolg. Dit wijst op de noodzaak van competente procesbegeleiding en kleine groepen, want een te grote groep biedt ruimte voor conformisme en pseudoconsensus, wat stilzwijgen in de hand werkt.

Een kritische dialoog impliceert het gebruik van cognitie en verbale communicatie, die echter beperkingen kennen. Dat is de reden dat wij het principe van creativiteit hebben toegevoegd, waarin de waarde van 'impliciete' (niet-gearticuleerde) kennis een grote rol speelt.

Het principe van creativiteit

Het bewust worden en waarderen van verschillende vormen van kennis, zoals cognitieve en 'belichaamde' kennis, werd onze volgende uitdaging. Om de niet-gearticuleerde vormen van kennis aan de oppervlakte te krijgen bij het analyseren en interpreteren van teksten in dialoog met anderen, moesten we op zoek gaan naar een innovatievere methode dan de traditionele dialoog. Hoewel al vaak wordt gezegd dat kwalitatieve data-analyse een creatief proces is, wordt hier meestal niet mee bedoeld het naar de oppervlakte brengen van onbewuste en 'belichaamde' vormen van kennis. Creatieve expressie is een middel om allerlei vormen van kennis tot uiting te brengen. McCormack en Titchen (2006) hebben dit diepgaand bestudeerd en vatten het op als een methode binnen het kritisch-creatief paradigma.

Het verbaliseren van 'impliciete' kennis blijkt lastig te zijn en bovendien kunnen cognitieve processen, zoals rationaliseren, het tot uitdrukking brengen van cognitieve kennis belemmeren. Het gebruik van creatieve expressie opent een poort naar ongearticuleerde kennis en omzeilt de mogelijk belemmerende cognitieve processen. Als deze vormen van kennis naar de oppervlakte komen, worden ze tastbaar en wordt het makkelijker om ermee aan de slag te gaan. Het werken met creatieve expressie biedt op deze manier een alternatief en tevens een aanvulling

op de verbale communicatie, die zo kenmerkend is voor het analyseproces. Volgens Simons en McCormack (2007) is het zelfs mogelijk met behulp van creatieve expressie een gedeelde taal en betekenis te ontwikkelen. Het voorkomt dat enkel taal het object van studie wordt en men te vroeg in het analyseproces verzandt in discussies over de betekenis en keuze voor bepaalde woorden. Onze ervaring is dat het werken met creatieve expressie het proces van het interpreteren van data en het identificeren van patronen, thema's en verbindingen ertussen vergemakkelijkt.

De toepassing van de drie principes in het ontwikkelen van een raamwerk voor data-analyse

De bovengenoemde principes hebben ertoe geleid dat we een nieuw raamwerk hebben ontwikkeld om samen met co-onderzoekers de data-analyse te laten plaatsvinden in een participatief actieonderzoek. Daarbij biedt de hoofdonderzoeker verschillende methoden van creatieve expressie aan passend bij de doelgroep, faciliteert deze het analyseproces en zorgt ervoor dat er heen en weer wordt bewogen tussen de delen naar de gehelen en omgekeerd. Belangrijk hierbij is dat de hoofdonderzoeker oog houdt op het interpretatieproces van de data, dat wil zeggen dat hij er zorg voor dient te dragen dat de analyse gericht blijft op de verzamelde teksten. Het raamwerk dat ontwikkeld wordt, heeft als doel het verbreden en integreren van horizonnen, waarin de geïdentificeerde thema's diepere betekenissen krijgen. Een voorbeeld van een raamwerk is dat van Braun en Clarke (2006), die thematische analyse als een stapsgewijs proces beschrijven in het verlenen van betekenissen aan teksten. Zij maken echter in hun analyseproces geen gebruik van creatieve expressie.

Van Manen (1990) stelt dat thematische analyse niet zozeer een lineair stapsgewijze procedure is, maar eerder een proces van 'insightful invention': het ontdekken en zien van betekenissen. Vandaar dat wij van *fasen* spreken en niet van *stappen* in het raamwerk, omdat de werkwijze zowel lineair als iteratief is.

Hieronder worden de zeven fasen van de kritisch-creatief hermeneutische analyse weergegeven. De thema's ontstaan geleidelijk in een proces, waarbij de aandacht zich nadrukkelijk richt op de betekenis van de teksten voor ons als individu en als groep. De fasen drie tot en met zes zijn iteratief en volgens de principes van de hermeneutiek kan tussen deze fasen heen en weer worden bewogen.

De zeven fasen

Fase I: Voorbereiden

Om de leesbaarheid van interviewtranscripten te verhogen worden ze eerst herschreven als gestructureerde verhalen en voorgelegd aan de geïnterviewde ter controle. Tevens wordt toestemming gevraagd voor gebruik in de collectieve data-analyse.

Fase 2: Kennismaken	Deelnemers lezen tijdens of voorafgaand aan de analyse de verhalen aandachtig door, om zo een eerste indruk te krijgen van verborgen betekenissen in de teksten. Er kan een leesopdracht worden gegeven om gedachten, gevoelens, ideeën en/of vragen die tijdens het lezen opkomen in de kantlijn weer te geven.
Fase 3: Overdenken	Een individuele warming-upoefening om zich te focussen op de analyse en zich (opnieuw) te richten op wat de verhalen de lezer verteld hebben.
Fase 4: Weergeven	Deelnemers wordt gevraagd in stilte de essentie van de teksten, als geheel, op creatieve wijze uit te beelden in de vorm van een collage. Dit kan door middel van foto's, tekenen, schilderen, beeldhouwen, in dichtvorm of een andere vorm van creatieve expressie. In deze fase worden de belichaamde en cognitieve kennis geïntegreerd en wordt de interpretatie in een nieuw geheel gebracht. Men kan individueel een collage maken en deze op een later moment samenvoegen, waardoor weer een nieuw geheel en mogelijk nieuwe inzichten ontstaan.
Fase 5: Kritiseren	Collectieve interpretatie van de creatieve collages over de betekenis van de verhalen. Het kritisch bevragen helpt om details in de delen van de collages te zien en zo meer diepgang, helderheid en intensiteit te creëren. Alternatieve interpretaties kunnen zo worden uitgewisseld.
Fase 6: Convergeren	Men doet nu een stap terug om weer naar het geheel te kijken en de meest zichtbare thema's te identificeren, alsook die thema's die meer onder de oppervlakte liggen. Hier ontmoeten verschillende perspectieven elkaar, worden horizonnen verbreed en geïntegreerd, en ontstaat een gedeelde interpretatie van de verhalen. Het resultaat is een thematisch raamwerk dat laat zien welke betekenis de groep aan de verhalen toeschrijft.
Fase 7: Bevestigen	In deze fase wordt het geheel weer in thematische delen opgedeeld door terug te gaan naar de oorspronkelijke teksten en ruwe data terug te zoeken die het thematisch raamwerk ondersteunen. Thema's kunnen worden geherformuleerd en nieuwe thema's kunnen eventueel worden toegevoegd. Thema's krijgen nu een gedetailleerde en rijke beschrijving.

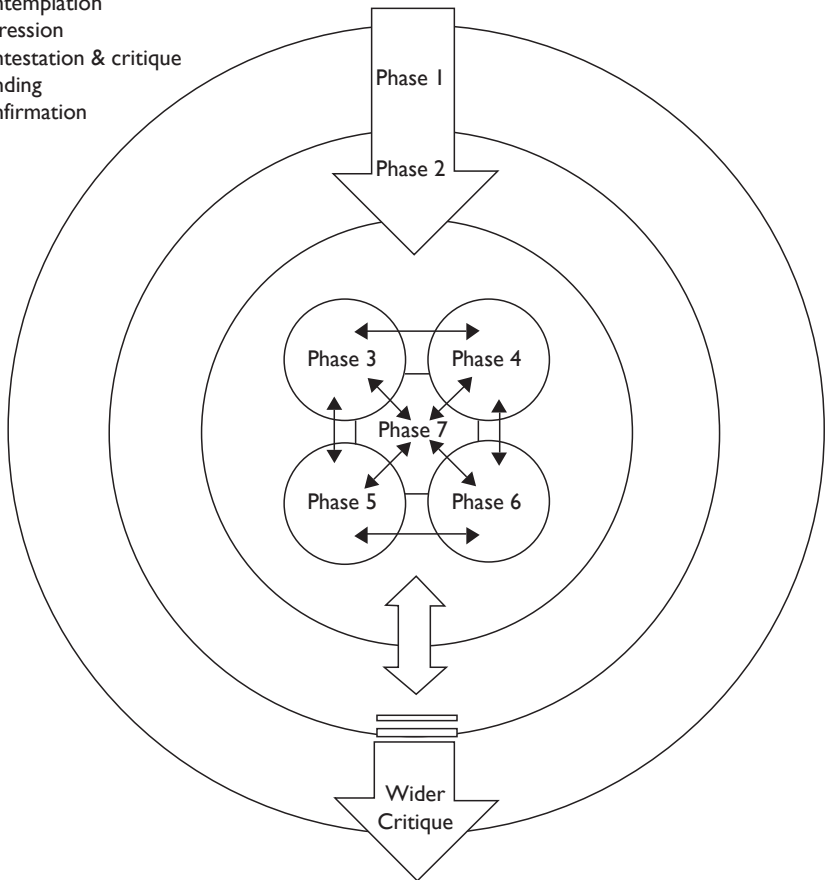

Het thematisch raamwerk, ondersteund met citaten uit de ruwe teksten, kan nu worden gebruikt voor het plannen van actie in PAR of worden gepresenteerd aan een breder publiek voor verdere discussie. Er kan opnieuw een cyclus van gezamenlijke analyse plaatsvinden, horizonnen kunnen verder verbreed worden, waardoor een meer diepgaand begrip over de verhalen tot stand kan komen.

Conclusie

In dit artikel hebben we een alternatieve methode van de thematische analyse van kwalitatieve data gepresenteerd, die gebaseerd is op de principes hermeneutiek, kritisch zijn en creativiteit, die eerst zijn toegelicht. Het gebruik maken van creativiteit vormt in het bijzonder een vernieuwende manier van werken en leren, die

- Phases:
 1. Preparation
 2. Familiarisation
 3. Contemplation
 4. Expression
 5. Contestation & critique
 6. Blending
 7. Confirmation

Figuur 1 *Het kritisch-creatief hermeneutisch data-analyseraamwerk (Van Lieshout & Cardiff, 2011)*

het complexe proces ondersteunt van het inductief interpreteren van kwalitatieve (narratieve) data en het identificeren van patronen, thema's en verbanden.

Het raamwerk, bestaande uit zeven stappen, is eerder een 'methode' van data-analyse dan een 'techniek' of 'procedure'. Daarmee sluiten wij aan op de visie van Van Manen (1990) over data-analyse. Hij geeft weer dat het belangrijker is uit te gaan van principes, omdat die ons leiden in 'wat men zou moeten doen' en 'waarom men het zou doen' in plaats van uit te gaan van stappen die achtereenvolgens doorlopen dienen te worden.

In eerste instantie is dit raamwerk ontwikkeld om met groepen van professionals als co-onderzoekers te werken. Ondertussen maken steeds meer studenten en docenten uit de bachelor- en masteropleidingen gebruik van het raamwerk tijdens de data-analyse van hun afstudeer- en promotieonderzoeken, waaraan niet enkel professionals, maar ook cliënten of patiënten deelnemen. Snoeren (Snoeren, Janssen, Niessen & Abma, ingediend) heeft dit raamwerk bijvoorbeeld toegepast in het analyseren van data over de cultuur van de werkomgeving in haar participatief actieonderzoek in de ouderenzorg.

Literatuur

- Boog, B. (2007). Quality of action research. Reciprocal understanding of (scientific) researchers and participating researchers. In P. Ponte & B.H.J. Smit (Eds.), *The quality of practitioner research: reflections on the position of the researcher and the researched* (pp. 65-76). Rotterdam: Sense Publishers.
- Boomer, C. & McCormack, B. (2010). Creating the conditions for growth: a collaborative practice development programme for clinical nurse leaders. *Journal of Advanced Nursing*, 18, 633-644.
- Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3, 77-101.
- Fay, B. (1987). *Critical social science. Liberation and its limits*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Gadamer, H.G. (1993). *Truth and method*. London: Sheed and Ward.
- Heidegger, M. (1962). *Being and time* (translated by J. Macquarrie & E. Robinson). Oxford: Blackwell Science.
- Lieshout, F. van & Cardiff, S. (2011). Dancing outside the ballroom. In J. Higgs, A. Titchen, D. Horsfall & D. Bridges (Eds.), *Creative spaces for qualitative researching: living research* (pp. 223-234). Rotterdam: Sense Publishers.
- Manen, M. van (1990). *Researching lived experience. Human science for an action sensitive pedagogy*. New York: SUNY Press.
- McCormack, B. & Titchen, A. (2006). Critical creativity: melding, exploding, blending. *Educational Action Research*, 14(2), 239-266.
- Ricoeur, P. (1976). *Interpretation theory: discourse and the surplus of meaning*. Fort Worth, TX: The Texas Christian University Press.
- Simons, H. & McCormack, B. (2007). Integrating arts-based inquiry in evaluation methodology: challenges and opportunities. *Qualitative Inquiry*, 13(2), 292-311.
- Smaling, A. (2008). *Begrijp ik u goed? Dialoog en empathie in de methodologie. Afscheidssymposium van Adri Smaling*. Utrecht: Universiteit voor Humanistiek.
- Snoeren, M., Janssen, B.M., Niessen, T.J.H. & Abma, T.A. (ingediend). Nurturing cultural change in care for older people: seeing the cherry tree blossom. *Health Care Analysis*.